

De kracht van tijdelijke open ruimte

CASUS Bart Tritsmans, Aurelie De Smet, Valérie Dewaelheyns & Séréna Vanbutsele

Doorheen de voorbije twee eeuwen werden steden alsmat groter en raakten ze steeds dichter bebouwd, waardoor bewoners in toenemende mate te kampen kregen met een gebrek aan open ruimte. Met dit onderzoek willen we ervoor pleiten om de tijdelijke, seminatuurlijke open ruimtes in de stad te herwaarderen.

Ruimtelijke ontwikkeling en tijdelijke functies

België en Nederland zijn bij de meest verstedelijkte gebieden ter wereld. Ze worden gekenmerkt door een grote concentratie aan dichtbebouwde stedelijke kernen, (grootschalige) industriegebieden en een dicht netwerk van verkeersinfrastructuur. Nederland en België zijn ook de twee meest bebouwde landen van de EU: het grootste aandeel van hun bodemgebruik werd aangewend voor het oprichten van woningen, bedrijfsterreinen, wegen, spoorlijnen en andere vormen van bebouwing. Ondanks deze vaststelling bleek dat slechts 13 procent van de Nederlandse bodem en 10 procent van de Belgische bodem (in Vlaanderen gaat het om 13 procent) afgesloten is, een vergeten realiteit die nieuwe mogelijkheden voor de toekomstige ruimtelijke ontwikkeling aan het licht brengt. Vlaanderen en Nederland bestaan dus uit een aanzienlijke lappendeken van onbebouwde, open, seminatuurlijke ruimtes en snippers natuur. In het hedendaagse beleid, maar ook in ruimtelijk onderzoek wordt doorgaans gefocust op de negatieve aspecten van de versnippering van het landschap. Kleinere open ruimtes in de (directe omgeving van de) stad worden in het beleid sterk ondergewaardeerd. Het grote aantal en het diverse karakter van de open ruimtes die zich in en rondom grote steden bevinden biedt echter mogelijkheden voor de toekomstige duurzame ontwikkeling van de stedelijke gebieden.

Recent werd heel wat aandacht besteed aan open ruimtes in steden, maar een categorie die tot nu toe nauwelijks aan bod kwam zijn de tijdelijke, seminatuurlijke open ruimtes of 'waiting spaces'. In dit

onderzoek, dat uitgevoerd wordt in opdracht van de Vlaamse Bouwmeester, wordt voornamelijk gefocust op gebieden die eerder voorbehouden waren voor stedelijke functies, terwijl ze in de hedendaagse stad verschijnen als semi-natuurlijke ruimtes: verouderde industriële sites, braakliggende gronden, bouwterreinen, weilanden enzovoort.

Op basis van historisch en empirisch onderzoek zal geanalyseerd worden of deze ruimtes het tekort aan open ruimte in de stad (zowel in het verleden als in de hedendaagse stad) kunnen compenseren. Bovendien zullen we bestuderen hoe ze als alternatieve open ruimte een link tot stand kunnen brengen tussen de natuur, de stedeling en de stedelijke ruimte.

Het gebrek aan open ruimte in de stad kan gecompenseerd worden...

Ruimtes zonder geschiedenis

De seminatuurlijke open ruimtes worden in recent onderzoek omschreven als 'waiting spaces': "urban locations awaiting official redevelopment that are in the meantime inviting everyday use and stimulating creativity and initiative". Het zijn ruimtes die ontstonden uit een combinatie van natuurlijke processen en menselijke activiteiten en ze worden gekenmerkt door een multifunctioneel gebruik. Onderzoek toonde aan dat deze ruimtes in de hedendaagse stad mogelijkheden bieden aan een groot aantal en een grote variëteit aan stedelingen om zich uit te drukken en om deel te nemen aan het stedelijke leven door middel van allerlei vormen van spontane, alternatieve (tijdelijke) activiteiten. Enkele voorbeelden zijn de oprichting van zomerbars, het aanleggen van moestuintjes en het organiseren van theatervoorstellingen en concerten. In de hedendaagse stad worden tijdelijke open ruimtes door zowel

Volkstuinjes, Neder-Over-Heembeek, 2013. Foto: S  r  na Vanbutsele

gebruikers als natuurbeschermers vaak beschouwd als groenzones, hoewel ze geen deel uitmaken van het officiële beleid.

Door hun tijdelijk en officieus statuut, hebben de ruimtes een vluchtig karakter, en worden ze vaak gekenmerkt als plaatsen zonder geschiedenis. Met dit project willen we aantonen dat een analyse van de historische invulling van deze tijdelijke ruimtes een belangrijke meerwaarde biedt voor het uitdenken van hun toekomstig statuut. Doorheen de negentiende en twintigste eeuw werden braakliggende gronden in de stad en de stadsrand gebruikt voor zeer diverse vormen van informeel gebruik.

...door het gebruik van alternatieve, tijdelijke ruimtes

Historisch onderzoek naar het gebruik van de stedelijke open ruimte in Antwerpen aan het einde van de negentiende eeuw toonde bijvoorbeeld aan dat de gedemilitariseerde omwallingen, ongebruikte bouwgronden en afbraakgebieden een cruciaal gegeven waren voor de stedelingen. De gebieden deden dienst als speeltuinen voor stadskinderen, maar ook als bleekweide, wandelgebied, visvijver en schuilplaats voor allerlei duistere activiteiten. Het gebrek aan officiële groene zones in de stad werd gecompenseerd door het gebruik van alternatieve, tijdelijke open ruimtes.

'Good practice'

De vraag die in de toekomstige benadering van de tijdelijke ruimtes centraal zal moeten staan is op welke manier planners, ontwerpers, projectontwikkelaars, maar ook beleidsmakers tijdelijke open ruimtes op een optimale manier kunnen integreren in de ontwikkeling van de stad van de toekomst. Enkele spanningsvelden, die de ruimtes doorheen de voorbije eeuwen kenmerkten, staan ook in de eenentwintigste eeuw nog steeds centraal: moeten seminatuurlijke open ruimtes door het stedelijke beleid erkend worden en als officiële ruimtes ingezet worden in de stadsontwikkeling; moeten ze beschouwd worden als (definitieve) open ruimtes die beschermd moeten worden tegen ontwikkeling; of moet er een beleid uitgestippeld worden dat de toegankelijkheid van de ruimtes bevordert zonder hen een officieel karakter te geven?

Met het project 'de kracht van de tijdelijke open(bare) ruimte' zal een theoretische en een empirische studie van verschillende casussen gecombineerd worden. Een studie van de betrokken actoren, de morfologie van de ruimte, en de historische evolutie van de seminatuurlijke ruimtes zal aantonen in welke mate het tijdelijke gebruik van stedelijke ruimtes een blijvend effect heeft op de toekomstige ontwikkeling van de stedelijke ruimte. Uit onderzoek naar zowel historische als hedendaagse tijdelijke open ruimtes is gebleken dat het perspectief van de gebruikers cruciaal is. Daarom zal het onderzoek gebaseerd zijn op een studie naar het hedendaagse gebruik van tijdelijke open ruimtes door verschillende gebruikersgroepen, en op een gedegen kennis van de dagelijkse

beleving van tijdelijke open ruimtes in het verleden. Het onderzoek is erop gericht om een 'good-practice guide' op te stellen die een aantal strategieën voorstelt om de tijdelijke, seminatuurlijke ruimtes in stedelijke omgevingen op een waardevolle manier in het stedelijke en ruimtelijke beleid te integreren. Een diepteonderzoek naar de toegankelijkheid van de ruimte, de betrokken actoren en de verschillende vormen van tijdelijk gebruik moet een goed beeld geven van de meest geschikte balans tussen de recreatieve, de sociale, de economische en de ecologische noden van de open ruimtes. Het onderzoek kan bovendien bijdragen tot het beschermen of herstellen van de samenhang en de identiteit van het stedelijke landschap.

Hoewel de tijdelijke open ruimtes net als in de hedendaagse stad geen deel uitmaakten van het stedelijk beleid, verhoogden ze de leefbaarheid van de stad gevoelig. De historische analyse van het perspectief van de gebruikers toont aan dat het gebruik van tijdelijke open ruimtes een blijvende impact kan hebben op de toekomstige ontwikkeling van de stad. Ook in de hedendaagse stad zou het perspectief van de gebruikers het beleid moeten beïnvloeden door de kwaliteit en de mogelijkheden van de 'geschiedenisloze' tijdelijke open ruimtes te bestendigen in de toekomstige ruimtelijke ontwikkeling. De participatie van de gebruikers in het planproces en het behouden van het flexibele en duurzame karakter van de tijdelijke open ruimtes kunnen zo een grote meerwaarde betekenen voor de stad van de toekomst.

Aurelie De Smet is architect (Sint-Lucas Architectuur Gent) en stedenbouwkundige (UGent). Na enkele jaren als zelfstandig architect, is ze nu als lector verbonden aan het departement Landschapsarchitectuur van de Erasmushogeschool Brussel en rondt ze een doctoraat af over 'The Role of Temporary Use of Waiting Spaces' (KU Leuven). Ze onderzoekt hoe tijdelijk gebruik van stedelijke 'pauzelandenschappen' kan bijdragen aan een hedendaagse,

flexibele en spontane aanpak van ruimtelijke ontwikkeling.

Valerie Dewaelheyns is bio-ingenieur (KU Leuven) en landschapsarchitecte (Erasmushogeschool Brussel). Ze werkt momenteel als postdoctoraal onderzoekster bij Spatial Applications Division Leuven (KU Leuven) en het kenniscentrum 'tuin+' (Erasmushogeschool Brussel). Ze heeft een inter- en transdisciplinaire interesse in landschapontwerp, ruimtelijke planning en coproductie. Haar belangrijkste onderzoeksthema is het Vlaamse tuincomplex.

Bart Tritsmans (bart.tritsmans@uantwerpen.be) is historicus (UAntwerpen) en journalist (LessiusKU Leuven) en is sinds 2008 als onderzoeker verbonden aan het Centrum voor Stadsgechiedenis. In 2014 behaalde hij zijn doctoraat in de geschiedenis en de ingenieurswetenschappen met een proefschrift over het beleid en de beleving van stedelijke groenruimtes in de negentiende en twintigste eeuw. Momenteel voert hij onderzoek naar de veelzijdige geschiedenis van braakliggende gronden in twintigste-eeuwse steden.

Literatuurselectie

- De Smet, A. (2013). De rol van tijdelijk gebruik in de stedelijke (her)ontwikkeling: Brusselse voorbeelden. *Brussels Studies* 72, www.brusselsstudies.be
- Dewaelheyns V., Vanempten, E., Bomans, K., Verhoeve, A. en Gulinck, H. (2014) The fragmentation on bias in valuing and qualifying open space. *Journal of Urban Design* 19, nr. 4, 436-455
- Tritsmans, B. (2015) Versatile green. An alternative perspective on green space, late nineteenth-century Antwerp. *Urban History* 42, nr. 1, 89-112
- Vanbutsele S. (2014) Potentiel des sites seminaturels bruxellois comme support de densification qualitative. Research Report for Innoviris, UC Louvain

Kinderen spelen op de Brialmontomwalling in Borgerhout, ca. 1900. Bron: Stadsarchief Antwerpen. Foto: Léon Keusters.